

Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA

**OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİ 19 VE 20. YÜZYIL SEDEF
İŞLERİNE İSTANBUL TÜRBELERİNDEN SANDUKA PARMAKLIKLARI
ÖRNEKLER**

Osmanlı İmparatorluğunun başkenti İstanbul'da bir çok türbe vardır. Bu türbelerin bir grubunda gömülü bulunan ölülerin sandukasını kuşatan parmaklıklar bulunmaktadır. Bir açıklığı süsleyerek bir tür perde ile örtmek, merdivenleri sınırlayarak düşmeyi önlemek v.b. gibi amaçlarla oluşturulmuş şebekelerden, korkuluklardan farklı işlevle tasarlanmış parmaklıklar sandukanın çevresini kuşatarak ona mekanda ayrı bir yer vermek, sandukaya belli bir ölçüyle yaklaşabilmek, saygı ve sevgi ile, sandukanın çevresini dolaşabilmek ve dua etmek için duracak yeri ince bir uyarı ile belirtmek ve sandukayı estetik yaklaşımla süslenmiş, sıcak bir çerçeve ile kuşatmak amacıyla oluşturulmuştur. Dikdörtgen gövdeli, bu kuruluşlar genellikle dört dikme biçiminde düşey kayıt arasına oturtulmuş yatay kayıtlarla birbirine bağlanan parmakçaliklar ya da birbirine ulanan tablalardan meydana getirilmiştir. Sandukayı bir çit bir kafes gibi kuşatan dikmeler arasına yerleştirilmiş tablolardan oluşan çeşitlemeleri de bulunan sanduka parmaklıkların metal ve ağaçtan yapılmış örnekleri vardır. Ağaçtan yapılmış olanlar kullanılan malzeme göz önüne alınarak yalnız ağaç kullanılarak yapılmış parmaklıklar, ağaç yanı sıra sedef, bağa, fildişi, taş, cam v.b. süsleyici gereçler kullanılarak yapılmış parmaklıklar olarak iki ana başlık altında kümelenmektedir. Örnekler arasında Hürrem Sultan Türbesi'ndeki sanduka parmaklığı ile Gülbahar Sultan Türbesi'ndeki sonradan yapılmış kollektif işlevli sanduka parmaklığı hiçbir süsleyici gereç kullanılmadan yalnız ağaçtan yapılmış örnekler olmasıyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Şehzade Türbesi'ndeki sanduka parmaklığı ise sedef dışında fildişi kullanımıyla ayırt edilmektedir. Süsleyici gereçler kullanılarak yapılmış sedef işi ile bezenmiş sanduka parmaklıkları sayıca çoktur ve çeşitlemelerine hanedan türbeleri ile dinsel kişilikli türbelerde rastlanmaktadır. Mimariyle bütünleşen, onun iç dekorasyonunu tamamlayan, kuruluşlarıyla taşınabilir nitelikleri bulunan bu parçalar ağaç işlerinin bazı taşınabilir nitelikteki kültür varlıklarında gözlenmeyen teknik uygulamaları dışında kullanılan süsleyici gereçleriyle yeni yaklaşımları sergilemeleri yanı sıra estetik değerleri ile önem

arz etmektedir. Bu bağlamda sanduka parmaklıkları bilim adamlarının ilgisini çekmiş ve bazı yayınlar yapılmıştır. Örneklersek:

Hakkı Önkal¹, "Osmanlı Hanedan Türbeleri" isimli eserinde türbeleri tanıtırken parmaklıklara da eğilmiş bu yapılar da kaç sanduka bulunduğunu kayıt etmiş ve bunların sedef işi ile bezenmiş olanlarına dikkat çekmiştir. Baha Tanman ise Eyüpsultan Külliyesi², Merkez Efendi Tekkesi³, Yahya Efendi Tekkesi⁴, konulu makalelerinde bu anıtsal kuruluşları tanıtırken Eyüpsultan, Merkez Efendi, Yahya Efendi, Şehzadeler ve Kadınlar türbelerindeki parmaklıklarla ilgili bilgilere de yer vermiştir.

Doğan Kuban ise Yavuz Sultan Selim Külliyesini tanıtırken sedef kakma bir ahşap parmaklıkla yapılmış maksuranın içinde I. Selim sandukasına⁵ değinmiştir.

Ancak farklı amaç ve bakış açılarıyla kaleme alınmış bu çalışmalarda: Sanduka parmaklıkları ayrı bir başlık altında toplanarak bunlara toplu bir bakış yapılmamış, bunların tarihlendirme problemlerine detaylı olarak eğilinmemiş ve bunların görsel nitelikleri yapılış biçimi (formu), boyutları, kullanılan gereç, uygulanan teknik, süslemede seçilen konular, biçimlendirme ve kompozisyon, sırasıyla ele alınarak kayıt edilmemiş ve bunları analogi ile gruplayan bir çalışma yapılmamıştır.

Bu makalede amacımız İstanbul türbelerinde yer alan sandukaların çevresini bezeyen sedef işi parmaklıklar üzerinde bir durum saptaması yapmak, özellikle ağaç işlerinin sedef işçiliğinde bazı bilinmeyen teknikleriyle bazı boşlukları dolduran

¹ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

² Baha Tanman, "Eyüpsultan Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C.3, s.238, 242.

³ Baha Tanman, "Merkez Efendi Tekkesi", *Surların Öte Yanı Zeytinburnu, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, 2003, s.109. Ayrıca bkz. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*.

⁴ Baha Tanman, "Yahya Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C. 7, s. 411, s. 410.

⁵ Doğan Kuban, "Sultan Selim Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C. 7, s. 63.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenebilecek bir grup sedef işi ile bezenmiş parmaklığın tarihleme problemlerine eğilmek, bunların görsel nitelikleri, yapılış biçimi, boyutları, kullanılan gereçler, uygulanılan teknikler ve süslemede seçilen konular, biçimlendirme ve kompozisyon sırasıyla belgelemek, analogi yoluyla gruplayarak tanıtmaktır. Bu bağlamda 20. yüzyılda onları koruyarak 21. yüzyıla taşınmalarına katkıda bulunan Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Türbeler Müdürlüğüne teşekkür etmektir.

"Yazılı ve Görsel Kaynaklardan Sağlanan Parmaklıklarla İlgili Bilgiler" ve "Günümüze 19 ve 20. Yüzyıl İlk Çeyreğinden Ulaşan Sedef İşî Parmaklıklar" olmak üzere iki üniteden oluşan çalışma İstanbul örnekleri ile sınırlıdır. Bu nedenle İstanbul dışında örneğin Bursa'daki Orhan Gazi Türbesi'ndeki Orhan Gazi'nin sandukasını kuşatan sedef işî parmaklık kapsam dışı bırakılmıştır.

Res.1: Bursa'daki Orhan Gazi Türbesi'nden Orhan Gazi'nin sanduka parmaklığından bir ayrıntı.

Yazılı ve Görsel Kaynaklardan Sağlanan Parmaklıklarla İlgili Bilgiler

Günümüze ulaşan bazı örnekler yazılı ve görsel kaynaklardan sağlanan bilgiler sanduka parmaklıklarının 19. yüzyıldan önceki yıllarda da varlıklarına işaret etmektedir. Bilindiği gibi İstanbul'daki türbelerdeki sedefkari parmaklıkların bir grubu yapı yapılırken oturtulmuş bir grubu ise ya bazı türbelere sonradan bazı kişilerin gömülmesi, parmaklıkların eskimesi, ya yapılan onarım sırasında defin yerinin gözden geçirilmesi sırası ya

da 1718, 1766 ve 1894 yıllarındaki zelzelelerden⁶ sonra yapılmıştır. Kalan örnekler dışında bu konuda bazı yazılı ve görsel kaynaklardan sağlanan bilgiler de bazı sanduka parmaklıklarının değişmiş olduğu görüşünü desteklemekte bazıları ise yapılış tarihleri ile ilgili ip uçları vermektedir. Örneklersek:

*Hadikatü'l Cevami'*de Fatih Türbesi tanıtılırken "Halid Bin Zeyd Ebu Eyyubi'l Ensari Türbesi'ndeki sandukasının etrafındaki gümüş şebeke yapıldığında büyük sultanların sandukaları etrafında bulunan (musaddef) sedefle bezenmiş tırazzonlar da yapılmıştır. Bu hayrın icadına bais Sultan Ahmet-i Salis (III) dir. Karşı Türbede iki saraylı ve bir kerime ile birlikte yatan Fatih'in eşi Beyazıt'ın annesi Gülbahar Sultan'dır. Burada dört sanduka vardır"⁷ şeklinde bilgiler verilmektedir.

Görsel kaynaklar arasında ilgi çeken bir eser D'Ohsson'un 1787 yılında Paris'de yayınladığı "*Tableau General de L'Empire Ottoman*" isimli eseridir. Bu eserde yansıtılan yapılar arasında türbelere de yer verilmiştir. Hatice Turhan Türbesi, Fatih Türbesi, Eyüp Sultan Türbesi'nde sandukaların çevresinde sedefle süslenmiş izlenimi veren parmaklıklar gözlenmektedir⁸.

Baha Tanman, Eyüpsultan Külliyesini tanıtırken I. Ahmet 1016 (1607 M.) Dönemi'nde Türbenin onarıldığı, Eyüp sandukasının çevresine gümüş telden yapılmış bir şebekenin konduğu daha sonra bu şebekenin III. Ahmet Döneminin sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından onarıldığı bilinmektedir demektedir ve III. Selim'in son mısraı ebceyle 1207 (1792 M.) tarihini veren som gümüşten şebekeyi buraya koydurmuş olduğunu eklemektedir⁹.

⁶ Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı*, C.V., s.341.

⁷ Ayvansaraylı Hüseyin Efendi, Ali Satı Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l Cevami İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Yapılar*, Hazırlayan, Ahmet Nezihi Galitekin, İstanbul, 2001, s. 49.

⁸ Mustafa Sevim, *Gravürlerle Türkiye*, İstanbul 2, Kültür Bakanlığı, Ankara 1966, bkz. Tablolar 118, 137, 64, 70.

⁹ Tanman, a.g.m., s. 238-242. Şebeke için ayrıca bkz. Erman Güven, *Eyüpsultan Türbesinin Hat Sanatı Açısından Değerlendirmesi*, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu, 2000, s.316 ve Eyüpsultan Türbesine Vakfedilen Eserler, Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler.

Yukarda söz edilen eserdeki D'Ohsson'un Hatice Turhan Sultan Türbesi betimlemesinde dört dikme ile oluşturulmuş dikdörtgen biçimli bir parmaklıkla kuşatılmış sanduka ve beş çocuk sandukası yer almaktadır. Bu parmaklığın ön cephesinde köşelerde kiler babalarla taçlandırılmış yedi parmaklık görülmektedir. Bu gravür türbenin 18. yüzyıldaki durumunu belgelemesi diğer gravürler ise sedef parmaklıkların varlığını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir.

İç mimari çizimleriyle ilgi çeken başka iki eser Jose Maria Juannin ile Jules Van'ın 1840'da Paris'de yayınlanan, "Turquie" isimli eserlerindeki Fatih Türbesi¹⁰, ve Giulio Ferrario'nun Frenze'de 1827'de yayınlanan, "Il Costume Antico e Moderna Storia" isimli eserindeki Eyüp Türbesi¹¹ betimlemeleridir. Bu örnekler D'Ohsson'daki yansımaları benzerdir¹². Bu betimlemelerde Fatih Türbesi'nde köşeleri babalarla taçlandırılmış dikdörtgen biçimli ön cephesi dokuz parmakçalıklı bir parmaklık vardır. Günümüzde bu parmaklıklar görülmemektedir. Onların yerine metalden yapılmış sanduka parmaklıkları oturtulmuştur. Bilindiği gibi Fatih Türbesi'nin I. Abdülhamit zamanında onarılıp elden geçirildiği 1199 (1784-1785) tarihli kitabeden anlaşılmaktadır. 1865-66'da Sultan Abdülaziz'in türbeyi onardığı ve sedefli parmaklık yerine gümüş şebeke koydurduğu¹³ bilinmektedir.

D'Ohsson'un bu kaynakta başka bir betimlemesi II. Beyazıt'ın annesi Gülbahar Hatun Türbesi'ni konu almaktadır. Burada ortası giriş için karşılıklı açık bırakılmış dikdörtgen sedefli izlenimini veren bir parmaklık içinde ortadaki daha büyük tutulmuş üç sanduka gözlenmektedir¹⁴. Oysa bugün türbede dört sanduka vardır ve bunlar yalnız ağaç kullanarak yapılmış parmaklıkla çerçevelenmiştir. Sanduka sayısı yukarıda değinilen Hadikatü'l-Cevami'deki bilgi ile örtüşmekte, buna karşılık D'Ohsson'un çizimindeki üç sandukaya uymamaktadır.

Anılarında türbelere de yer veren Amicis II. Mahmut Türbesini anlatırken ortada sanduka yüksebilir. ...etrafı dört büyük şamdanı içine alan sedef kakmalı bir parmaklıkla çevrilmiştir demektir¹⁵. Aynı yazarın bu kitabına eklenen C. Biseo'nun

yapmış olduğu gravürlerden birinde Kanuni'nin Türbesi'nin içini yansıtan bir çizime yer verilmiştir. Burada iki basamaktan oluşan bir kaide üzerinde yükselen çevresinde parmaklık bulunmayan sembolik bir lahit görülmektedir.¹⁶ Buna karşılık Julia Pardoe'nun 1835 yılında Londra'da yayınlanmış olan "The Beauties of Bosphorus", adlı eserindeki Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nde¹⁷ geometrik bezemeli bir dikdörtgen parmaklık arkasında sandukalar ve üç kavuk ile bu parmaklığın bir tarafında üç sanduka gözlenmektedir. Bu betimleme bugün türbenin içinde yer alan sanduka parmaklıklarına benzemektedir.

Günümüzde yapılan bir incelemede gözlenen sanduka parmaklıkları bazı ip uçları veren görsellerde yansıtılan sanduka parmaklıklarıyla karşılaştırıldığı zaman: Türbeler arasında Fatih Türbesi, Gülbahar Sultan Türbesi, Hatice Turhan Sultan Türbesi ile Eyüpsultan Türbesi'ndeki parmaklıkların değiştirildiği; Kanuni Türbesinde ise başka ağaç parmaklıkların devreye girdiği ortaya çıkmaktadır.

Hadikatü'l Cevami'deki bazı bilgiler bu görüşü desteklemektedir. Örneklersek Yeni Cami (Valide Sultan) konusunda bilgi aktarılırken, Hatice Turhan Türbesi'nde Valide Sultan yanı sıra yatanları oğlu Mehmet Han, Mustafa, I. Mahmut, III. Osman, Saliha Sultan, Hatice Sultan, Ayşe Sultan, Şehzade Süleyman 1145 (1732 M.), Sultan Mehmet, Sultan Hasan, Sultan Hüseyin, Sultan Mehmet 1170 (1756 M.), İsa 1118 (1706 M.), Sultan Selim 1120 (1708 M.), Sultan Numan 1178 (1764 M.), Sultan Seyfeddin 1145 (1732 M.), Sultan Abdülmelik 1122 (1710 M.), Sultan İbrahim 1133 (1721 M.), Sultan Murat 1120 (1708 M.), Sultan Selim 1120 (1708/9 M.) yatmaktadır denmekte ve III. Ahme'nin üç oğlunun adının Mehmet üç oğlunun adının ise

¹⁰ Sevim, a.g.e., Tablo 69.

¹¹ Sevim, a.g.e., Tablo 63.

¹² Sevim, a.g.e., Tablo 70, 64.

¹³ Önkol, a.g.e., s.228.

¹⁴ Sevim, a.g.e., Tablo 115.

¹⁵ Edmondo Amicis, *İstanbul*, Çev. Behnun Akyavaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 382, 1986, s.410.

¹⁶ Amicis, a.g.e., s.411.

¹⁷ Sevim, a.g.e., Tablo 87.

Selim olduğunu eklenmektedir¹⁸. Bazılarının tarihleri de belirtilen bu döküm sonradan Hatice Turhan Türbesi'ne çok sayıda hanedan mensubunun gömüldüğüne işaret etmektedir.

Eyüp Sultan Camisini anlatılırken III. Selim'i Salis (III) 1207 (1792 M.) senesinde türbeyi onardığını ve sim şebeke kafes yapıldığından¹⁹ söz edilmekte ve parmaklığın değişmiş olduğuuna işaret edilmektedir.

Öte yandan bu kaynaktan 18 ve 19. yüzyıllarda yapılmış bazı gömülere de yer verilmiştir. Kitapta Laleli Camisi'nden söz ederken III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'ne de değinilmekte ve Hibetullah, Mihrimah, Mihrîşah, Fatma Sultanlar ve Şehzade Mehmet ile 1187'de ölen III. Mustafa'nın yanı sıra III. Selim'in burada yattığı

Res. 2: Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nden Kanuni'nin parmaklığının ön cepheden görünüşü.

belirtilmektedir²⁰. Nuru Osmaniye Cami (Cami-i Şerif-i Osmaniye) Türbesi'ne değinilirken burada Sultan III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultanın gömülü olduğu²¹ söylenmektedir. Bu türbede II. Mustafa'nın eşi 1169 (1756 M.) de ölen²² ve III. Mustafa tarafından buraya gömdürülen Şahsuvar Sultan²³ sanduka parmaklığı dışında bu türbede 19. yüzyıl özellikleri gösteren iki sanduka parmaklığı daha yer almaktadır.

Bütün bu bilgiler ve günümüze ulaşan sanduka parmaklıkları İstanbul türbelerini bezeyen sanduka parmaklıklarına toplu bir bakış yaparak bunların üzerinde yeni bir değerlendirme yapmanın gereğini ortaya koymaktadır.

Günümüze 19 ve 20. Yüzyıl İlk Çeyreğinden Ulaşan Sedef İş Sanduka Parmaklıkları

İstanbul türbelerinde bulunan 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk çeyreğinden günümüze ulaşan sedef işi ile bezenmiş sanduka parmaklıklarına toplu bir bakış yapılarak bunlar kısaca şöyle tanımlanabilir:

İstanbul'daki türbeler arasında 19 ve 20. yüzyıl ilk çeyreğinden kalan sedef işi parmaklıklar bulunan türbeler yapılış tarihleri göz önüne

Res. 3: I. Abdülhamit Türbesi'nden sanduka, I. Abdülhamit sanduka parmaklığının arka cepheden görünüşü.

¹⁸ Ayvansarayi, a.g.e., s.61.

¹⁹ Ayvansarayi, a.g.e., s.338.

²⁰ Ayvansarayi, a.g.e., s.64.

²¹ Ayvansarayi, a.g.e., s.63.

²² Çağatay, Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarihî Yüksek Kurumu, Ankara, 1992, s. 56, 73, 149, 150, 144, 158, 99, 104, 102, 142, 123, 108, 126, 131, 144, 183, 74.

²³ Doğan Kuban, "Nuru Osmaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı, İstanbul, 1994, C. 6, s.103.

alınarak şöyle sıralanabilir: Beyazıt Türbesi, Yavuz Sultan Selim Türbesi, Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Sultan Ahmet Türbesi, Hatice Turhan Sultan Türbesi, Nuru Osmaniye Türbesi, III. Mustafa, III. Selim Türbesi, Fatih Türbesi, Gülbahar Sultan Türbesi, I. Abdülhamit Türbesi, Mihrişah Sultan Türbesi, Nakşidil Sultan Türbesi, Nevfidan Kadın Türbesi, Gülüstü Sultan Türbesi, Merkez Efendi Türbesi, Yahya Efendi Türbesi, Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi.

Türbelerde yer alan sanduka parmaklıkların çoğunun üzerlerinde kitabe yoktur. Birkaç tanesinin üzerinde ölü ile ilgili bilgi ve tarih görülmektedir. Genellikle sanduka parmaklıkları içinde bulunduğu türbenin eğer varsa yapım ya da onarım tarihi ile tarihlendirilmiştir. İstanbul'daki sanduka parmaklıklarının bulunduğu türbe birkaç kitabeli yapı dışında genellikle ya külliye ya cami ya da içindeki yazı şeritlerine dayanılarak tarihlenmiş ya da Cedid Havatin Türbesi'nde olduğu gibi hiçbir tarih bulunmadığı belirtilmiştir²⁴.

İstanbul'da sedef işi parmaklıklar genellikle sultanlar, eşleri ve çocuklarının gömülü olduğu hanedan türbelerinde karşımıza çıkmaktadır. Hanedan türbeleri dışında dinsel kişilikli Merkez Efendi Türbesi ile Yahya Efendi Türbesi iki örneklerdir. Bu türbelerdeki sedef işi parmaklıklar kadın, erkek ve çocuk sandukalarını kuşatmaktadır.

Kadınlara ait sanduka parmaklıkları arasında Hatice Sultan Türbesi'ndeki Sultan İbrahim'in eşi 1683 yılında ölen Hatice Turhan Sultan, II. Mustafa'nın eşi I. Mahmut'un annesi Saliha Sultan, Zeynep Sultan, Ayşe Sultan; Havatin Türbesi'ndeki Abdülmecit'in eşleri: 1848'de ölen Nergizev, 1850'de ölen Nüketseza, 1851'de ölen Gülcemal Kadın ile Abdülmecit'in bir yaşında iken 1849'da ölen kızı Sabiha Sultan; Mihrişah Sultan Türbesi'ndeki III. Mustafa'nın eşi III. Selim'in annesi 1805'de ölen Mihrişah Sultan, III. Mustafa'nın kızları 1822'de ölen Hatice Sultan, 1824'de ölen Beyhan Sultan ve Abdülmecit'in eşi 1904'de ölen Perestü Kadın; Nevfidan Kadın Türbesi'ndeki II. Mahmut'un eşi 1855'de ölen Nevfidan Kadın (Haciye); Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki I. Abdülhamit'in eşi II.

Mahmut'un annesi 1817'de ölen²⁵ Nakşidil Sultan ile Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki 1246 (1832 M.) da ölen II. Mahmut'un kız kardeşi Zernigar Kadın yanı sıra 1254 (1838 M.) tarihinde 26 yaşında ölen II. Mahmut'un çok sevdiği kızı Mihrimah Sultan; Abdülmecit'in eşi Vahdetin'in annesi Gülüstü Hanım (1861) Türbesi'nde Mehmet Reşat'ın eşi 1909'da ölen Dürrüadine Kadın; Yahya Efendi Türbesi'nde Raziye Sultan, Hatice Sultan, Afife Hanım, Şerife Hatun; Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde Mezide Kadın Efendi, Aliye Namiye Hanım ve Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki kimlikleri kesinlikle belirlenmemiş iki sandukanın parmaklıkları ilgi çekmektedir.

Res. 4: Nuru Osmaniye Türbesi'nden sanduka parmaklıkları.

Benzer bir durum erkeklere ait sanduka parmaklıkları arasında Beyazıt Türbesi'ndeki Sultan Beyazıt; Yavuz Sultan Selim Türbesi'ndeki Yavuz Sultan Selim; Kanuni Türbesi'ndeki Kanuni Sultan Süleyman, II. Ahmet, II. Süleyman; Abdülhamit Türbesi'ndeki I. Abdülhamit, IV. Mustafa; Hatice Turhan Türbesi'ndeki Şehzade Numan, III. Osman, I. Mahmut, IV. Mehmet, II. Mustafa, Şehzade Hasan'ın sanduka parmaklıkları için söz konusudur.

Erkeklere ait örnekleri hanedan dışından Merkez Efendi Türbesi'ndeki Merkez Efendi sanduka parmaklığı ile Yahya Efendi Türbesi'ndeki Yahya Efendi, Şeyh İbrahim Efendi, Mehmet Nuri

²⁴ Önkal, a.g.e, s.206.

²⁵ Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2001, s.108.

Res. 5: Cedit Havatin Türbesi'nden Ulviye'nin sanduka parmaklığı.

Şemsettin Efendi, Ahmet Bedrettin Efendi, Derviş Ali Efendi, Şeyh Ali Efendi, Şeyh Hasan Hayri Efendi sandukalarını kuşatan parmaklıklar ile zenginleştirmektedir.

Çocuklara ait sanduka parmaklıklarına gelince Cedit Havatin Türbesi'ndeki II. Abdülhamit'in yedi yaşında yanarak ölen kızı Ulviye'nin (1868-1875)²⁶ sandukasının parmaklıkları özgün bir örnek oluşturmaktadır. Bu arada Nakşidil Sultan Türbesinde diğerlerinden küçük boyutlu tasarlanmış olan sanduka ve sanduka parmaklıkları gözden kaçmamaktadır. İlgi çeken başka çocuk sanduka parmaklığı Havatin Türbesi'ndeki Abdülmecit'in kızı Sabiha Sultan'ın sanduka parmaklığıdır. Gerek sandukası gerek sanduka parmaklığı Abdülmecit'in eşleri Nergizev, Nüketeza ve Gülcemal'in sandukaları ve sanduka parmaklıkları ile yaklaşık aynı boyutta olan bu örnek boyutlar açısından bazı çözülememiş problemlere işaret etmektedir.

Türbeler içine yerleştirilmiş değişik konum ve boyutlardaki genellikle kısa kenarlarından ayak

Res. 6: Nakşidil Sultan Türbesi'nden diğerlerinden küçük tutulmuş bir sanduka parmaklığı.

ucu tarafı baş ucu tarafından kısa tutulmuş dikdörtgen bir gövde üzerine oturtulmuş bir üçgen prizmadan oluşan sandukaları kuşatan parmaklıklar işlevleri doğrultusunda ya bir sandukayı kuşatan parmaklıklar ya da birden fazla sandukayı kuşatan parmaklıklar olarak iki grupta kümelenebilir. Bunların birincisi bireysel ikincisi ise ortak kullanım (kolektif) işlevlidir.

Tek kişinin gömülü olduğu türbeler içinde bir sandukayı kuşatan parmaklıklara Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim türbeleri dışında birden fazla ölünün gömülü olduğu türbeler içinde Kanuni Sultan Süleyman, Sultan Ahmet, Hatice Turhan Türbesi, Abdülhamit Türbesi, Havatin Türbesi, Cedit Havatin Türbesi, III. Mustafa ile III. Selim Türbesi, Nevfidan Kadın, Mihrîşah Sultan Türbesi, Nuru Osmaniye Türbesi, Nakşidil Sultan Türbesi, Gülüstü Sultan Türbesi, Yahya Efendi, Merkez Efendi v.b. gibi yapılarda rastlanmaktadır.

²⁶ Uluçay, a.g.e., s.178.

Birden fazla sandukayı kuşatan parmaklıklar ise Süleymaniye Türbesi'nde, Hatice Turhan Türbesi'nde, Yahya Efendi Türbesi'nde ve Şehzadeler ile Kadınlar Türbesi'nde görülmektedir.

Res. 7: Havatin Türbesi'nden Nergisev ve Nüketseza'ya ait bir sandukayı kuşatan parmaklıklar.

Res. 8: Yahya Efendi Türbesi'nden Şerife Hatun, Derviş Ali Efendi ve Şeyh Hasan Efendi'nin sandukalarını çerçeveleyen kolektif işlevli bir sanduka parmaklığı.

Bazılarının dar uçlarından biri diğerinden daha kısa başka deyişle baş tarafı ayak tarafından daha uzun tutulmuş dikdörtgen biçimli sanduka parmaklıkları yükseklikleri ve yapıları biçimlerine göre de gruplandırılabilir. Yükseklikleri göz önüne alınarak kısa kenarlı ve yüksek

kenarlı olmak üzere iki ana grupta toplanabilir. Kısa kenarlı örnekler genellikle sandukanın dikdörtgen prizmadan oluşan gövdesini kapatan üstündeki üçgen prizma biçimli kapağın algılanabileceği yüksekliktedir. Sandukayı bir çit gibi çerçeveleyen yüksek kenarlıların boyları ise gövdeyi aşan ve bazen sandukanın kapağına ulaşan yüksekliktedir.

Yapılışlarına göre parmakçalıklardan oluşan parmaklıklar tablalardan oluşan parmakçıklar olarak iki ana başlık altında ele alınabilir. Birinci gruptaki örnekler dört köşede bulunan dört dikme biçimindeki düşey kayıta alta ve üstte giydirilmiş, dikdörtgen biçimli yatay kayıtlardan oluşan bir çerçeve içine oturtulmuş birbirine paralel parmakçalıklar yerleştirilerek oluşturulmuştur. Bu gruptaki örnekler Sultan Bayezit, Yavuz Sultan Selim, Kanuni, Sultan Ahmet, I. Abdülhamit, Hatice Turhan, Zeynep Sultan, Şehsuvar, Nakşidil Sultan, Mihrimah Sultan, Zernigar v.b. gibi sandukaların parmaklıkları v.b. gibi sıralanabilir

Bu gruptaki parçalar arasında Abdülmecit'in eşleri Gülcemal, Nüketseza ve Nergizev ile kızı Sabiha Sultan sandukalarını kuşatan parmaklıklar dikdörtgen biçimli bir kaide ile en üstteki dikdörtgen yatay kayıtlardan oluşan bir çerçeve arasına dikdörtgen biçimli çubuklar dikey olarak sıralanarak yapılmış parmaklıklardan farklı olarak bir-biri ile kesişen çubuklardan meydana gelen baklava biçimli çubuklar yerleştirilerek oluşturulmuştur.

İkinci gruptaki örnekler yatay kayıtlar üzerinde yükselen çeşitli sayıdaki dikme biçimindeki düşey kayıtlar arasına çeşitli sayıdaki tablalar (pano) yerleştirilerek oluşturulan dikdörtgen bir çit başka deyişle bir paravana biçimindedir. Bazıları bir kapı ile girilebilen bu üstü açık kafese benzer bu parmaklıkların Yahya Efendi Türbesi'nde, Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde çeşitlenmeleri vardır. Yahya Efendi Türbesi'nde ise uzun ve kısa kenarlı olmak üzere iki farklı yükseklikte tablalardan oluşan parmaklıklar görülmektedir. Bu parmaklıkların kısa kenarlılarına benzeyen parmaklıklar Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde uzun boylularına benzeyen parmaklıklar ise Perestü Sultan sanduka parmaklığında karşımıza çıkmaktadır. Ancak Perestü Sultan'ın sanduka

parmaklığının köşeleri pahlanmış²⁷. Bu grubun ilginç bir çeşitlenmesi Dürrüadne'nin sandukasının Parmaklığında karşımıza çıkmaktadır. Burada ön ve arka cephede üç dikme arasında ikiye, yanlarda beş dikme arasında dört tabla vardır.

Bu arada bu grupta ele alınabilecek ilginç üç örnek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi önce Topkapı Sarayı Müzesi deposuna oradan İstanbul Türbeler Müdürlüğüne nakledilmiş²⁸ olan Parmaklık parçalarıdır. Bu parçalar çiçeklerle bezenmiş madalyonlar ve yapraklardan oluşan paftalar yan yana dizilerek oluşturulmuştur. İkincisi bu parçalara benzeyen Nevfidan Kadın sandukası Parmaklığıdır. Bu örnekte karşılıklı oturtulmuş iri baklava dilimleri çiçek motifleri ile birbirine bağlanmıştır. Bir başka örneğe Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki, Mihrîşah Sultan sandukasını kuşatan, birbiri ile keşişen çubuklardan oluşan iki baklava şeridi arasına oturtulmuş iç içe geçen dairelerden meydana gelen bir kuşaktan oluşmaktadır.

Bir sandukayı kuşatan Parmaklıkların erkek sandukalarında genişliği: 175 cm. ile 233 cm.; uzunluğu 247 cm. ile 445 cm.; yüksekliği 93 cm. ile 115 cm. değişmektedir. Kadın sandukalarının ise genişliği: 108 cm. ile 217 cm.; uzunluğu: 230 cm. ile 369 cm.; yüksekliği 70 cm. ile 103 cm. arasında oynamaktadır. Örnekler arasında bir dar kenarı 65 cm. diğeri 84.5 cm. uzun kenarları 143 cm. boyutlarındaki Ulviye'nin sandukası diğerlerinden küçük boyutlu olması ve bir yaşında iken öldüğü ileri sürülen Sabiha Sultan'ın 50 cm. yüksekliğinde 120 cm. genişliğinde ve 255 cm. uzunluğundaki sanduka Parmaklığından farklı boyutu ve Sultanahmet sandukasının Parmaklığını çağrıştıran biçimi ile ayrılmaktadır.

Res. 9: Mihrîşah Sultan Türbesi'nden Perestü Kadın sanduka Parmaklığı.

Res. 10-11: Yahya Efendi Türbesi'nden sanduka Parmaklıkları.

²⁷ H. Örcün Barışta, "Osmanlı İmparatorluğu Geç Dönem Ağaç İşlerinin Eyüp Sultan'dan Seçkin Örnekleri", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, Eyüp Belediyesi, İstanbul, 2003, s. 88.

²⁸ Bu konuda bilgi İstanbul Türbeler Müdürü Erman Güven'den alınmıştır.

Birden fazla sandukanın yer aldığı parmaklıklar arasında II. Ahmet ve II. Süleyman'ın sandukalarını kuşatan iki sanduka arasında 8.5 cm. genişliğinde bir ayırıcı dikdörtgen bulunan 383 cm. uzunluğunda ve 341 cm. genişliğindeki parmaklık büyüklüğü ile dikkat çekmektedir. Kuşkusuz birden fazla sandukanın bulunduğu parmaklıklar açısından ilginç parçalara Hatice Turhan Sultan Türbesi, Yahya Efendi Türbesi ile Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde rastlanmaktadır. Hatice Turhan Sultan Türbesi'nde ortadaki Hatice Turhan Sultan sandukasına ulaşmak için açılmış dikdörtgen bir çubuktan oluşan bir kapı ile farklı büyüklükte sekiz parmaklık bulunmaktadır. Bunlardan üçünde ikiye sanduka vardır. Bu parmaklıkların birincisinde, IV. Mehmet, I. Mahmut; ikincisinde III. Ahmet, Şehzade Süleyman; üçüncüsünde Süleyman ve Şehzade Selim'in sandukaları bulunmaktadır. Dört sanduka yer alan en büyüğünün boyutları 302 cm. genişliğinde ve 687 cm. uzunluğundadır. Burada Şehzade Numan, III. Osman, Şehzade Hasan ve II. Mustafa'nın sandukaları yer almaktadır²⁹. Yahya Efendi Türbesi'nde Yahya Efendi, annesi Afife Hanım ile Şeyh Mehmet Nurettin Efendi sandukaları ayrı parmaklıklarla diğer sandukalar ise dörtlü gruplar biçiminde iki parmaklıkla çerçevelenmiştir. Yahya Efendinin 175 cm. X 247 cm. boyutlarındaki sanduka parmaklığının yüksekliği 154 cm'ye ulaşmaktadır. Birden fazla sandukayı kuşatan yükseklikleri 65 cm'ye ulaşan sanduka parmaklıkların 230 cm. X 285 cm. boyutlarında olan birincisinde Raziye Sultan, Hatice Sultan (II. Abdülhamit'in kızı), Ahmet Bedrettin Efendi II. Abdülhamit'in oğlu ve Şeyh İbrahim Efendi Yahya Efendinin büyük oğlunun sandukaları vardır. 229 cm. X 330 cm. boyutlarındaki ikincisinde ise Şerife Hatun (Yahya Efendinin eşi), Derviş Ali Efendi (Yahya Efendinin hizmetkârı), Şeyh Ali Efendi (Yahya Efendinin küçük oğlu) ve Şeyh Hasan Hayri Efendi (Şeyh Mehmet Nurettin Efendinin torunu) sandukaları oturtulmuştur. Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde birden fazla sandukanın yer aldığı iki parmaklık bulunmaktadır. Bunların birinin boyutları 243 cm. X 730 cm., ikincisinin ise 217 cm. X 490 cm.dir.

Hatice Turhan Türbesi'ndeki bazıları ardıc

Res. 12: Sultan Ahmet'in sanduka parmaklığından ayrıntı

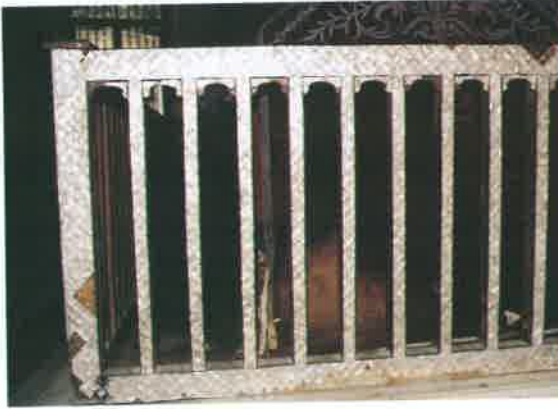
ağacından yapılmış olduğu belirlenmiş sandukaları³⁰ kuşatan parmaklıklar genellikle ceviz ağacından oluşturulmuş ve sedef, bağa, fildişi, cam, süs taşı ya da tahta boncuk, gibi süsleyici gereçlerle bezenmiştir. Yalnız sedef kullanılmış olanlar: III. Ahmet'in III. Mustafa, III. Selim'in Mihrişah, Hatice, Beyhan Sultan, Nergis, Nükeste, Gülcemal, Ulviye Sultan dışında Nakşidil Sultan Türbesi'nde bir grup sanduka ile Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki adı bilinmeyen kişilere ait olan iki sandukayı kuşatan parmaklıklar olarak sıralanmaktadır.

Sedef ve bağa kullanılmış olanlar ise Kanuni Sultan Süleyman, II. Ahmet, II. Süleyman, I. Abdülhamit, IV. Mustafa, Merkez Efendi dışında Hatice Turhan Türbesi'ndeki bir grup sanduka olarak sıralanmaktadır. Tahta, taş ve cam boncuk kullanılmış örnekler Perestu, Dürrüadine Kadınlar dışında Yahya Efendi Türbesi'ndeki on sanduka parmaklığı yanı sıra Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu arada Nevfidan (Hacıye) Hanım ve Mihrişah Sultan sanduka parmaklığı yanı sıra İstanbul Türbeler Müdürlüğü Arşivi'ndeki sanduka parmaklığı parçalarında boya ile bazı motiflerin boyanmış olduğu gözden kaçmamaktadır.

²⁹ İstanbul Türbeler Müdürlüğü'nün sandukaların üstündeki açıklamalardan isimler alınmıştır.

³⁰ Bu konuda bilgi Mehmet Gültekin'den alınmıştır.

Sanduka parmaklıklarını süslemek amacıyla sıvama, kakma ve sedef kakma yanı sıra burgulu ahşap top-boncuk dizme (maşrabiye) ve boncukla tutturma olarak isimlendirilebilecek bir uygulama ile bezenmiştir³¹. Sıvama ile yapılmış süslemeler ya sedef pullarıya ya da bağa ve sedfle ya bunları yan yana dizerek ya da iç içe yerleştirilerek geçirerek yapılmıştır. Mihrişah Sultan, Hatice Sultan ve Beyhan Sultan sandukalarını kuşatan parmaklıklar bu bir tür sedef mozaik kaplama tekniğine güzel örnekler oluşturmaktadır. Bunların bazı ünitelerindeki dökülen sedeflerin altındaki ağaç iskelet üzerine kalemle çizilmiş baklavalara önceden desenin çizildiğinin sonra baklava biçimi kesilmiş sedeflerin yapıştırıldığını göstermektedir.

Res. 13: Mihrişah Sultan'ın sanduka parmaklığından ayrıntı.

Beyaz, pembe ve arusek olarak isimlendirilen renkli sedef ve genellikle arka yüzü varaklanmış bağa kullanılarak yapılmış parçalara Kanuni Sultan Süleyman, II. Ahmet, II. Süleyman, Hatice Turhan, Abdülhamit, IV. Mustafa ve Merkez Efendi sanduka parmaklıkları örnek gösterilebilir. Kakma ile yapılmış çalışmalara Sultan Ahmet, Havatin Türbesi'nde Nergizev, Gülcemal, Nuketseza, Sabiha Sultan, Ulviye'nin Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki Zernigar Kadın Efendi, Mihrişah Sultan sandukalarını kuşatan parmaklıklar örnek verilebilir. Bu örneklerde sedef parçaları önceden hazırlanmış yuvalara oturtulmuştur. Başka deyişle kakılmıştır. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim'in sandukalarını kuşatan parmaklıklara ise zemine yuva açmadan yapılmış bir tür kakma

olan sıvama ile kakmanın beraber uygulanmış olduğu parçalar olmaları dışında biçiminde kanala yapılmış kakma çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Hem düz çizgi hem hareketli çizgiler üzerine açılmış kanallara kakılmış ağaç şeritleri biçimindeki bir tür oluğa-kanala kakma tekniği ile yapılmış süslemelerin benzerlerine Sultanahmet'in sanduka parmaklığı ile Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki iki sanduka parmaklığında da rastlanmaktadır.

Kuşkusuz parmaklıklarda uygulanan teknikler açısından kayda değer bir grup örnek Nakşidil Sultan Türbesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sıvama zemin üzerinde beliren süslemeleriyle bir kabartma çeşitlemesi olarak ilgi çekmektedir. Sedef sıvama zemin boşluklarına zemindeki sedflerden daha kalın sedef parçalarının dışa taşacak biçimde tutturulmasıyla oluşturulmuş sedef güllerle yapılmış bezemelerin bazı ünitelerinde bir tür tutturma (aplike) tekniği uygulanmıştır.

Benzer bir durum Nevfidan Kadın (Haciye Sultan) sandukasının parmaklığı için söz konusudur. Burada daireler iç içe yerleştirilerek oluşturulmuş bordürün geçme noktalarında açılan yuvalara üstü beyazla astarlanmış yaldızla boyanmış rozetler tutturulmuştur (aplike edilmiştir). Bu tür tutturma (aplike) uygulamaları Nakşidil Sultan Türbesindeki Mihrişah Sultan sanduka parmaklığı ile önceden değinilen İstanbul Türbeler Müzesi Müdürlüğü Arşivi'ndeki sanduka parmaklıklarında da görülmektedir.

Dikkat çeken başka bir grup Perestü Sultan, Dürrüadine Kadın ile Yahya Efendi Türbesi'ndeki onbir sanduka parmaklığı ile Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi'ndeki sanduka parmaklıklarıdır. Bunların zeminine kakılmış rozet çiçeği biçimli sedef parçaları ortasından çivilenerek tutturulmuştur. Başka deyişle bir tür mıhlama olan bu uygulamada çivilerin başlarında tahta, cam ve süs taşından yapılmış renkli boncuklar kullanılmıştır. Boncukların boyutlarına bağlı olarak yer yer kabartma izlenimi veren motiflerle süslemeler yapılmıştır.

³¹ Barışta, a.g.m., Osmanlı İmparatorluğu Geç Dönem Ağaç İşlerinin Eyüpsultan'dan Seçkin Örnekleri s.88.

Res. 14: Nakşidil Sultan Türbesi'nden kabartma izlenimi veren sedef tutturma uygulanmış bir sanduka parmaklığından bir ayrıntı.

Res. 16: İstanbul Türbeler Müdürlüğü Arşivindeki sanduka parçaları.

Res. 15: Nevfidan Kadın sanduka parmaklığından bir ayrıntı.

20. yüzyıl örneklerinde beliren ilgi çeken başka bir uygulama kıl testere ile yapılmış delik işleridir (ajur). Önceleri kalem olarak isimlendirilen keski kullanarak yapılmış delik işleri yerine kıl testere kullanarak yapılmış delik işlerinin giderek beğeni kazandığı gözlenmektedir. Örnekler arasında Perestü Kadın sanduka parmaklığı ile Yahya Efendi Türbesi ve Şehzade ve Kadınlar Türbesi sanduka parmaklıkları bu konuda seçkin örneklerdir.

Daha da başka bir uygulama ise tornada çekilmiş dikme olarak kullanılmış çubuklardır. Yahya Efendi Türbesi ile Şehzadeler Türbesi sanduka parmaklıklarında karşımıza çıkan dikmeler bu tür çalışmalara ilginç örneklerdir.

Bir başka uygulama ise kaynaklarda maşrabiye olarak adı geçen burgulu ahşap çubuk ve top boncuklar dizilerek yapılmış kafes işleridir. Bu uygulamaya Dürrüadne Kadın sandukasının kuşatan parmaklık güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Res. 17: Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki Mihrişah Sultan sanduka parmaklığının görünüşü.

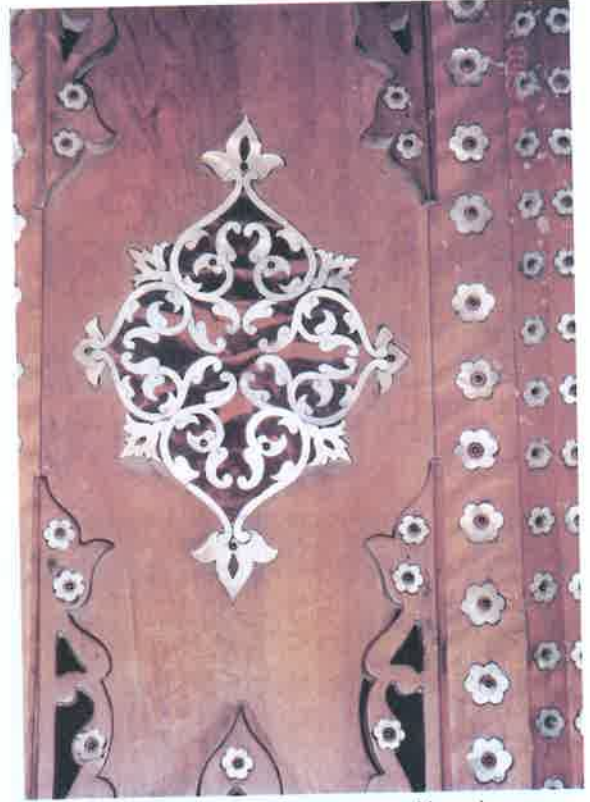
Sanduka parmaklıklarını bezemede geometrik bezemeler, bitkisel bezemeler yazılı bezemeler ve bileşik bezemeler konu olarak seçilmiştir.

Geometrik bezemeli parçalar iki grup oluşturmaktadır. Bunlardan ya farklı boyutlarda baklava ve üçgenlerden ya çokgenler içine oturtulmuş baklavalardan ya da ok uçlarından yola çıkılarak tasarlanmış sularla bezenmiş birincisine Kanuni Sultan Süleyman, I. Abdülhamit, Hatice Turhan Türbesindeki sanduka parmaklıkları ile III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'ndeki III. Mustafa sandukası parmaklıkları yanı sıra Merkez Efendi sandukası parmaklıkları; baklava motiflerinden yola çıkılarak oluşturulmuş sularla bezenmiş olan ikinci gruba ise Mihrişah Sultan Türbesi'nde Mihrişah Sultan, Hatice Sultan, Beyhan Sultan; Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki sanduka parmaklıklarından biri örnek gösterilebilir.

Bitkisel bezemelere 'C' kıvrımlı dallar ve üzerine yerleştirilmiş yaprak ve çiçeklerle bezenmiş I. Ahmet, Ulviye Sultan sandukalarını kuşatan parmaklıklar, Gülcemal Hanım, Nüketseza Hanım, Nergizev Hanım, Sabiha Sultan, Zernigar Kadın ve Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki iki sandukayı kuşatan parmaklıklar örnek verilebilir.

Res. 18: Sultan Ahmet sanduka parmaklığından ayrıntı.

Res. 19: Perestü Kadın sanduka parmaklığından ayrıntı

Bileşik konulara gelince bunlar Sultan Beyazıt ile Yavuz Sultan Selim sandukalarını kuşatan parmaklıklar, Nakşidil Sultan Türbesi'ndeki bir grup sanduka yanı sıra, III. Mustafa ve III. Selim Türbesi'ndeki III. Selim sandukasını kuşatan parmaklık v.b. gibi bir grup balık pulu zemin üzerine çiçek motifleriyle bezenmiş sanduka parmaklıkları şeklinde sıralanabilir. Örnekler yazılı bezemelerin de devreye girdiği Yahya Efendi Türbesi, Şehzadeler ve Kadınlar Türbesi, Mihrişah Sultan Türbesi'ndeki Perestü Sultan sandukası ile Gülüstü Sultan Türbesi'ndeki Dürrüadine sandukasını kuşatan parmaklıklarla arttırılabilir.

Stilize edilmiş bitkisel bezemeler ya da soyut geometrik birimler yanı sıra, Arap Alfabesinden harflerle tasarlanmış biçimlendirmelerle yansıtılmış motiflerde ya antinaturalist ya da nonfiguratif olarak nitelendirilebilecek bir üslup gözlenmektedir.

Genellikle çeşitli sülardan (bordür) yola çıkılarak üç boyutlu tasarlanmış parmaklık ve çitlerden oluşan kompozisyonlar iki grup dalında ele alınabilir.

Res. 20: Yahya Efendi sanduka parmaklığından ayrıntı.

Bunlardan birincisinde seçilen ana ve yardımcı motifin çeşitli yönler yönlendirilmesiyle oluşan sularla bezenmiş dikdörtgen çubuklar-parmakçalıklar ve kayıtlar kullanılmıştır. Genellikle parmakçalıklarda dikey, kayıtlarda yatay eksende gelişen bu sulardan dikdörtgen bir kuruluş (konstrüksiyon) tasarlanmıştır. Köşelere özen gösterilmiş bu kubik yapılı kuruluşlarda motiflere verilen yönlerle hareket sağlanmıştır.

İkincisinde ise ana ve yardımcı motifler daha büyük ölçekte tablalar üzerine yerleştirilmiştir. Bu parçalarda her tablaya çevresi ince sularla kuşatılmış ve bir motifle taçlanmış ya ana ya yardımcı bir motif yerleştirilmiştir. Dikey eksende yükselen tablalar yan yana dizilerek dikdörtgen bir kuruluş tasarlanmıştır. Uygulanan tekniğin sağladığı boş ve dolu etkisi yanı sıra çok yönlü motiflerle bezenmiş tablalarda hareket gözlenmektedir.

Res. 21: Nuruosmaniye Türbesi'nden surlarla oluşturulmuş bir kompozisyon.

Res. 22: Nakşidil Sultan Türbesi'nden oluşturulmuş bir kompozisyon. Zernigar Kadın sanduka parmaklığından ayrıntı.

Res. 23: Dürrüadine Kadın sanduka parmaklığının görünüşü.

Yukarda toplu bir bakış yaparak kısaca tanıtmış olduğumuz İstanbul türbelerinde sedef işi ile bezenmiş parmaklıklar benzerlikler göstererek yedi grupta kümelenmektedir. 19 ve 20. yüzyıllara tarihlenen bu örnekler şöyle sıralanabilir:

Birinci grup Beyazıt ile Yavuz Sultan Selim'in sandukalarını kuşatan parmaklıklar, büyük bir olasılıkla 19. yüzyılda Beyazıt Türbesi onarılırken yerleştirilen parmaklığın bir benzeri de Yavuz Sultan Selim'in sandukasının çevresine yeni puşide örtülürken geçirilmiştir. Böyle bir düşünceyi Yavuz Sultan Selim'in sandukasını kaplayan yarısı solarak yağ yeşiline dönmüş Abdülhamit Türbesi'ndeki Abdülhamit ve Mustafa'nın sandukalarını bezeyen mavi kadifeden yapılmış ve benzer motif, benzer tekniklerle bezenmiş puşideler dışında Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki 644 envanter numaralı çekmece ile bu müze ve Bursa Müzesi'ndeki bir grup rahle güçlendirmektedir.

478

Res. 24: Beyazıt'ın sanduka parmaklığından ayrıntı.

Res. 25: Yavuz Sultan Selim sanduka parmaklığından ayrıntı.

Res. 26: Kanunî'nin sanduka parmaklığından ayrıntı.

Res. 27: Hatice Turhan Sultan Türbesi parmaklıklarından ayrıntı.

Res. 28: III. Mustafa sandukası parmaklıklarından ayrıntı.

Res.29: Merkez Efendi sanduka ayrıntı. Parmaklıklarından ayrıntı.

İkinci grup Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Hatice Turhan Türbesi, Abdülhamit Türbesi'ndeki sandukaları çerçeveleyen parmaklıklarla, III. Mustafa ve III. Selim Türbesindeki III. Mustafa ve Merkez Efendi Türbesi'ndeki Merkez Efendi sandukasını kuşatan parmaklıklardan oluşmaktadır. Bunlar büyük bir olasılıkla II. Mahmut Dönemi'nde yapılmıştır. Bu parmaklıklar yapılar ile birlikte yapılmamıştır. Büyük bir olasılıkla 19. yüzyılda yapılan bir onarımda yerleştirilmiştir.

Üçüncü gruptaki örnekler Mihrişah Sultan, Beyhan Sultan ve Hatice Sultan ile III. Selim, Nakşidil Sultan Türbesi'nde Nakşidil Sultan ve bir grup sanduka parmaklığından oluşmaktadır. Bunlar 19. yüzyılda yapılmıştır.

Dördüncü gruptaki örnekler Nuru Osmaniye Türbesi'ndeki adı bilinmeyen kişilere ait iki sanduka parmaklığı ile bunlara benzerlikler gösteren Sultan I. Ahmet, Ulviye Sultan, Zernigar Kadın Efendi sanduka parmaklıklarından oluşmaktadır. Bu parmaklıklar 19. yüzyılda yerleştirilmiş olmalıdır.

Beşinci gruptakiler Havatin Türbesindeki Nüketseza, Nergizev, Gülcemal, Sabiha Sultan (1849) sandukalarının parmaklıklarından oluşmaktadır. Benzer olan bu parmaklıklar 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

Altıncı gruptakiler Nevfidan Kadın, Mihrişah Sultan sanduka parmaklıklarıdır. Bu örnekler 19. yüzyıla tarihlenmektedir.

Yedinci gruptakiler: Perestü Kadın, Yahya Efendi, Mehmet Nuri, Şemsettin Efendi, Afife Hanım'ın sandukalarının kuşatan parmaklıklar yanı sıra bu türbedeki birden fazla sandukayı

kuşatan iki parmaklık yanı sıra Şehzadeler ve Kadınlar Türbesindeki birden fazla sandukayı kuşatan iki parmaklıktan oluşmaktadır. Aynı işliğin ürünü olan bu parmaklıklar 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırılmış olmalıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen bir başka örnek Gülüstü Hanım Türbesi'ndeki Dürrüadine Kadın sanduka parmaklığıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki türbelerle bütünleşerek onların diğer yapı türlerinden farklı bir kişilik kazanmasına katkıda bulunan sanduka parmaklıkları ağaç işlerinin ilginç bir türünü oluşturmaktadır. Bunlar arasında İstanbul türbelerinde bulunan 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlenebilecek sanduka parmaklıklarının sedef işçiliğinde seçkin bir yeri vardır. Gerek saf seccade çeşitlemeleri gibi kolektif amaçlı yapılmış sanduka parmaklıkları kuruluşlarıyla ağaç işlerine yeni bir türü katması gerek ağaç işlerinin kabartma izlenimi veren tutturma, bazı kaynaklarda flato olarak isimlendirilen oluğakanala kakma, taş, cam, tahta v.b. gibi süsleyici gereç kullanarak mihlama, bazı kaynaklarda maşrabiye olarak isimlendirilen bir tür burgulu ahşap boncuk dizme, bıçakla oyma yerine kıl testere ile oyma, halk dilinde sıvama olarak isimlendirilen yuvasız kakma v.b. gibi bilinmeyen bazı teknik ve çeşitlemeleri belgelemesi ve günümüze ulaştırması gerekse başkent İstanbul dışında uygulanmamış bazı teknikleri ortaya koyması yanı sıra İstanbul işliklerine işaret eden örnekleriyle önem taşımaktadır. Sedef işçiliğinin bazı boşluklarını dolduran bilgiler veren sanduka parmaklıkları ağaç işlerinin zengin bir alanı olan bu işçilikte yapılmış taşınabilir nitelikteki diğer örnekler arasında yerini almalıdır.